Наталія Мех

«НАД УСІМ БУЛО СПОЧАТКУ СЛОВО» (образ *слова* у поезіях Бориса Олійника)

У сучасній лінгвостилістиці помітно зріс інтерес до вивчення словника поетичної мови XX ст. Серед когорти українських письменників, творчість яких стала знаковою для української історії, культури, мови на перетині XX-XXI століть, особливе місце посідає Борис Олійник. Активна життєва позиція майстра слова відобразилася у його творах, дала змогу виокреми-

ти словник його поетичної мови в особливу лінгвостилістичну категорію. Аналіз структурних елементів поетичної системи митця є внеском у вивчення індивідуальних мовних картин світу. Для ідіостилю Б. Олійника показовим є мовний образ *слова*.

Вивчаючи поетичну творчість Бориса Олійника, зокрема, аналізуючи семантику таких ключових слів, як *слово*, *мова*, *думка*, *дума*, *пісня*, варто зауважити, що в індивідуально-авторському словнику митця переважає лексема *слово*. Вона характеризується і частотою вживання, і відтінками значення, які репрезентовані в поетичних текстах Бориса Олійника.

Лексема *слово* у творах поета реалізується з такими основними значеннями:

1. *Слово* ‘вислів, фраза’: *Як ми сіяли щедро* ***словами****: «Народу! Народ!..»/ Говорила ти мало./ Робила багато. І — гарно./ Доки ми пересіємо,/ виполеш мовчки осот* («Сиве сонце моє»); *Учитель замислено глянув в зеніт/ і тихо сказав, а почув увесь світ:/ «Як рід і Вітчизна — всього лиш* ***слова****,/ то що вам говорять... Бєлград і Москва?»* («Урок»).

Сполучуваність іменника *слово* з дієсловами *казати* або *чути, слухати* та ін. розмежовує відтінки лексичного значення. Характерним для таких контекстів є те, що при уживанні іменника *слово* в заперечній конструкції його значення трансформується до ‘мова, мовлення’.

2. *Слово* — ‘мова, мовлення’: *І я повернуся у пору мою світанкову,/ Відчувши в долоні пелюстку руки./ І вперше промовлю колись не промовлене* ***слово****,/ І вернуться в осінь з тієї весни ластівки* («Отак вітерцем перейти за леваду шовкову...»); *А кохання найгрізнішими указами/ Ні зів’яти, ні вхолонуть — не примусити./ А єдиних* ***слів****, на жаль, було не сказано.../ А для чого ті* ***слова****, як плаче музика?* («Музика»); *О рід людський, — єретику в основі,/ Ти досягнув у сумнівах вінця:/ Хто перший мовив* ***слово*** *про творця,/ Той, власне, і створив його...* ***у слові****!* («У дзеркалі слова»).

Іноді в поетичному контексті поряд із лексемою *слово*, а також словами, значення яких пов’язане із семою ‘говорити’, трапляються лексичні одиниці, семантично протиставлені значенню цих лексем, реалізуючись, зокрема, за допомогою семи ‘мовчати’. Така стилістична особливість вербалізується у низці

семантично протилежних значень слів, вжитих у поезії: *Старий темнів од жаху і печалі./ Свіча в кутку сичала, як змія./ «Спочатку — **Слово**.../ Але ж ти **мовчало**,/ Поки тебе не **проглаголив**... я?!»* («У дзеркалі слова»).

3. *Слово* — 'поетична творчість': *Та є у поезії вища мета,/ Не звітна і владі небес:/ «Зозуля йому відкувала літа,/ А він уже в **Слові** воскрес»* («Вічне»); *Творець творця!/ Владики пурпурові/ Перед тобою меркнуть, як зола./ Та й вічність би себе не осягла,/ Аби її ти не осяг **у слові**!* («У дзеркалі слова»).

Особливе місце у творчості поета посідає образ *українського вічного слова*, *рідного слова*, тобто творчість рідною мовою. Рядки з творів Бориса Олійника яскраво репрезентують значення 'рідна мова', пор.: *Облітали люди й стилі,/ Як під сіверком полова./ Набиралося на силі/ Триста з гаком **рідне слово**,/ Що султанів попелило/ І сміялось чорноброво...* («Пахнуть сонцем дині спілі»); *Сину полтавських тополь, що тримають півкулю ефіру,/ Сивий сівач ланів **українського вічного слова**, —/ Шану воздавши, проте не сотворим із тебе кумира:/ В коло любові береш./ Адже коло — спіралі основа* («При гончарному крузі»).

Відтінок значення *слова* — 'поетична творчість' — виявляється насамперед в епітетних словосполученнях.

Індивідуальне слововживання Бориса Олійника демонструє семантика прикметникових означень, які протиставляються за характером оцінки (позитивної, негативної та нейтральної). До епітетів із позитивним емоційно-оцінним змістом належать: *мамине слово*, *рідне слово*, *непокірне слово*, *єдине слово* (вжиті в однині); *тихі слова*, *красиві слова*, *пекучі слова* (вжиті у множині). До епітетів із негативним емоційно-оцінним змістом — *невгодні слова*, *незігріті слова*, *мертві слова*. Нейтральна лексика представлена низкою словосполучень, у яких реалізована загальномовна семантика: *не промовлене слово*, *своє слово*, *одне слово*, *твоє слово*, *кожне слово* (вжиті в однині); *єдині слова*, *ті слова*, *останні слова*, *деякі слова*, *усі слова*, *вельми нехитрі слова*, *гнучкі слова*, *неточні слова*, *притерті слова*, *прибережені слова* (вжиті у множині). У поетичних контекстах Б. Олійника домінують епітети саме з загальномовною семантикою.

Індивідуальна образність мови Бориса Олійника визначає типові для метафор, порівнянь асоціації *слова* з *вогнем*, напри-

клад: *І присягнись: до скону берегти/* ***Вогонь*** *ласкавий маминого* ***слова****,/ В якому ти відкрив світобудову,/ І людству квіткою одкрився ти* («Заклинання вогню»); *Ярим, віщим* ***огнем*** *в горобину югу/ Освітило* ***слова*** *до єства, до ядра:/ «Чорний кінь умирає на білім снігу…»,/ Чорний кінь на снігу вмира* («Кінь»).

Показові для індивідуально-авторського стилю Б. Олійника синтаксичні конструкції, в яких іменник *слово* виконує різні семантико-синтаксичні функції:

1) конструкції, в яких *слово* виступає у ролі активного суб'єкта дії: *І всі такі сумирно-іграшкові,/ Що вже йому хотілося, аби/ Хоча б одне не підкорилось* ***слово****,/ Вернувши в юні літа голубі* («У дзеркалі слова»); *Чи не досить, поете? Війна рокова/ Сорок літ, як в траншеях дріма./ І в солдатських листах вигасають* ***слова****,/ Та й самих адресатів нема* («Синівське»);

2) конструкції, в яких *слово* виступає об'єктом, на який спрямована дія: *А ще жаль мені буде, люди:/ моїх уст, що ніколи вже не виліплять* ***слово****./ Ой жаль, жаль* («Хоч гопки скач, хоч сядь та плач...»); *З низів./ А сяє вище рай-дуги./ Бо кожне* ***слово*** *гніву і любові/ Сповна життям оплачував* («У дзеркалі слова»); *І тоді ватаг перед обідом/ Кинув прибережені* ***слова****,/ Що зостався лише один привал/ До рясних садів Семіраміди* («Дорога»).

Зазначимо, що в поезіях Б. Олійника конструкцій, у яких лексема *слово* є пасивним об'єктом, приблизно така кількість, як і конструкцій, де *слово* виконує функцію активного суб'єкта дії.

На контекстуальні значення лексеми *слово* впливає розташування семантично близьких слів у тексті. Так, часто у поезіях Бориса Олійника поряд функціонують *слово* і *дума*, *слово* і *мова*: *— І не вмирав! — на горі височенній/ Миру і людям явився Шевченко,/ Сам — як гора вікова./ — Нет, он не умер! — повстав Чернишевський. /../ Били їх* ***думи*** *у дзвони свячені/ Спільно, хоч різні —* ***слова*** («Доля»).

У поетичних текстах Б. Олійника лексема *слово* є головним компонентом розгорненої образної конструкції з порівнянням, тобто *слово* — це суб'єкт, а сполучникова частина — об'єкт порівняння. Наприклад: *Він говорив у маренні неквапно,/ Надсилу отверзаючи уста./ І кожне* ***слово падало, мов крапля****/ Тяжкої*

крові, яра і густа («Дума про місто»); *Знічев'я свистом викликa Пегаса,/ Склада в куплет, мов кубики, рядки./ І легко вилітають з-під руки/* ***Слова*** *гнучкі і... мертві,* ***як пластмаса*** («У дзеркалі слова»); *І гупнуло глухо у двері,/ Та так, що,* ***як сірі зайці****,/ Притерті* ***слова*** *із паперу/ Чкурнули в усі кінці* («Доля»). Порівняльні конструкції створюють динамічні словесні образи, стилістична маркованість яких увиразнюється на тлі статичних епітетних словосполучень та іменникових метафор.

В індивідуально-авторському словникові Бориса Олійника лексемі *слово* належить чільне місце. У традиційному поетичному словнику української мови вона має усталені зв'язки із лексемами *пісня*, *думка*, *дума*, *мова*. Синкретизм цих словесних образів зумовлює «розмитість» меж їхньої семантичної структури. Семантико-синтаксичні зв'язки та функціонування лексеми *слово* у конкретних поетичних текстах дає підставу для такого визначення: *слово* — «високопоетична натхненна творчість». Відтак семантика лексичної одиниці *слово* у поетичних творах значно глибша, ніж представлена у загальномовних словниках.